

Jerzy STRZELCZYK

Gerwazy z Tilbury

Życie i dzieło w świetle dotychczasowych badań

I

Nowożytne zainteresowanie najpierw dla dzieła Gerwazego z Tilbury (około 1150 — około 1235), a dopiero później dla jego osoby, sięga roku 1640, w którym po raz pierwszy ukazały się w druku fragmenty *Otia imperialia* dotyczące dziejów Francji i Anglii¹. Większe znaczenie posiadała druga, obszerniejsza edycja Joachima Jana Madera z roku 1673². Podstawą do edycji helmsztedzkiej był rękopis przechowywany wówczas w bibliotece Julia Carolina w Helmstedt³. Publikacja ta przynosi tekst przedmowy do *Otia*, historyczne fragmenty księgi II i dołączony do dzieła Gerwazego list dedykacyjny. W dodatku do pracy znajdują się różne "judicia virorum clarissimorum" o osobie Gerwazego i jego dziele.

Pełny tekst *Otia imperialia* zawdzięczamy człowiekowi, dla którego źródłoznawstwo nie stanowiło przecież najważniejszego terenu badań, to znaczy Gotfrydowi Wilhelmowi Leibnizowi, wydawcy okazałego zbioru źródeł pod tytułem *Scriptores rerum Brunsvicensium*. W tomie I opublikował on pełny tekst utworu (również na podstawie rękopisu z Wolfenbüttel), a w tomie II zamieścił "emendationes et supplementa" z czterech rękopisów paryskich na podstawie odpisów sporządzonych przez zakonnik Le Long, któremu też należy przypisać liczne błędy występujące przede wszystkim w pisowni imion własnych. Poprzedzona obszernym wstępem łacińskim, edycja Leibniza była niewątpliwym osiągnięciem naukowym, a ze względu na to, że jest to jedyne dotąd kompletne wydanie tekstu *Otia*, ciągle stanowi ona podstawę do badań nad dziełem Gerwazego. Choć niewłaściwe byłoby określenie tego wydania jako "niekrytyczne", to choćby ze względu na szczupłość podstawy rękopiśmiennej należy je ciągle kontrolować z późniejszymi wydaniem cząstkowymi.

Pierwszego opracowania doczekał się Gerwazy z Tilbury w roku 1832. Wyszło ono spod pióra archeologa i bibliotekarza w bibliotece księcia Mazariniego — Louis Charles François Petit-Radel⁴. Oprócz omówienia wiadomości biograficznych praca ta przynosi dość obszerne, choć bierne, streszczenie dwóch pierwszych ksiąg *Otia*.

Najpomyślniejszym okresem w dziejach badań gerwazjańskich była druga połowa XIX w. Pomijając

¹ *Historiae Francorum scriptores coetanei [...], Cum epistolis regum, reginarum, pontificum, ducum, comitum, abbatum et aliis veteribus rerum Francicarum monumentis, opera ac studio filii post patrem Francisci Duchesne, t. III, Lutetiae Parisiorum 1641, s. 363—374.*

² *Gervasii Tilberiensis Arelati quondam Mareschalli de imperio Romano et Gottorum, Lombardorum, Brittonum, Francorum, Anglorum regnis commentatio, ex ipsius otis imperialibus ad Ottonem IV imperatorem, [...] nunc primum edita a Joachimo Johanne Madero, Helmstedt 1673.*

³ Obecnie w Wolfenbüttel: Ms. Helms. 481. Według symboliki J. R. Caldwell (por. niżej) rękopis E.

⁴ L. C. F. Petit-Radel, *Gervais de Tilbury, sénéchal du royaume d'Arles vers 1211*, w: *Histoire Littéraire de la France*, t. XVII, Paris 1832, s. 82—109.

przygodne wydanie niedużych fragmentów *Otia* przez Josepha Stevenson'a (1875)⁵, kolejnymi punktami granicznymi są tu lata: 1856 — rok ukazania się pracy Felixa Liebrechta⁶, 1873—1878 — dwutomowej pracy Eduarda Winkelmana o Filipie Szwabskim i Ottonie IV⁷, 1882 — studium Reinholda Pauliego⁸ i wreszcie 1885 — krytycznego wydania fragmentów *Otia imperialia* w Monumenta Germaniae Historica przez tegoż uczonego⁹.

Należy zaznaczyć, że edycje Liebrechta i Pauliego, chociaż nie obejmują, nawet łącznie, całego dzieła Gerwazego i dlatego nie mogą zastąpić podstawowego wydania z roku 1707, to jednak w pewnym sensie uzupełniają się wzajemnie. Obie są poprzedzone świetnymi wstępami, a rzeczowy komentarz Liebrechta ciągle jeszcze jest punktem wyjścia dla badań, zwłaszcza nad księgą III. Oczywistym postępem edytor- skim było też wykorzystanie przez Pauliego aż ośmiu rękopisów zabytku.

Ogłoszone na trzy lata przed ukazaniem się tomu XXVII MGH Scriptorum, studium Pauliego stanowi sumienne zestawienie danych źródłowych pozwalających na rekonstrukcję biografii Gerwazego oraz analizę jego dzieła tak pod względem czasu i trybu powstania jak i pod względem treści. Winkelman interesował się kronikarzem ze względu na rolę polityczną, jaką ten odgrywał w obozie Ottona IV. Przedmiotem szczególnego zainteresowania autora stały się związki Gerwazego z naczelnikiem kancelarii cesarskiej — Janem Markiem.

Kierunek badań zainicjowany przez Liebrechta kontynuował w jednym punkcie Domenico Comparetti (1872)¹⁰, dla którego dzieło Gerwazego było ważnym źródłem do dziejów tworzenia się ludowej wersji średniowiecznego cyklu mitów wergiliańskich.

Paradoksalnie wygląda fakt, iż po rzeczywistym udostępnieniu nauce dzieła Gerwazego z Tilbury w Monumenta Germaniae Historica, na długi czas zanika wszelkie zainteresowanie dla tego zabytku. Jedynie dwa świetne studia Stanisława Kętrzyńskiego z roku 1903¹¹, wciągające dzieło Gerwazego w obręb zainteresowań historyków polskich, niestety, nie kontynuowane ani przez samego autora, ani — z jednym wyjątkiem — przez innych uczonych polskich, otworzyły nowe perspektywy. Główna teza Kętrzyńskiego, że Gerwazy zaczerpnął wiadomości o Polsce od Wincentego Kadłubka w czasie jego domniemanych studiów w Bolonii, początkowo znalazła uznanie w nauce polskiej¹², dopóki nie poddał jej rewizji Oswald Balzer¹³.

Na ten okres "zastoju" w badaniach nad autorem *Otia imperialia* i nad samym dziełem przypada jednak rozwój literatury o wydanej w roku 1891¹⁴ mapie świata z Ebstorfu. Dyskusja, którą krótko przedstawiłem na innym miejscu¹⁵, doprowadziła do związania tej mapy z osobą Gerwazego z Tilbury, co musiało jednocześnie spowodować zmianę poglądów na ostatni, najmniej znany okres życia Gerwa-

⁵ J. Stevenson, Radulphi de Coggeshall Chronicon Anglicanum, w: Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptorum, London 1875, s. XXIX—XXXII i 419—449. Publikacja ta przynosi w zakresie interesującej nas problematyki jedynie rozrzucone fragmenty dzieła Gerwazego bez zaznaczenia podziału na rozdziały i nie w porządku ksiąg. Tekst jednak jest lepszy od wydania Leibniza.

⁶ Des Gervasius von Tilbury Otia imperialia. In einer Auswahl neu herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von F. Liebrecht. Ein Beitrag zur Deutschen Mythologie und Sagenforschung, Hannover 1856.

⁷ E. Winkelmann, Philip von Schwaben und Otto IV von Braunschweig, t. I—II, Leipzig 1873—1878.

⁸ R. Pauli, Gervasius von Tilbury, Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg-Augusts-Universität zu Göttingen, 1882, s. 312—332.

⁹ E. Gervasii Tilleberiensis Otii Imperialibus, MGH SS XXVII, 1885, s. 359—394.

¹⁰ D. Comparetti, Virgilio nel medio evo, 1896. Do późniejszych wydań i tłumaczeń dzieła Comparettiego por. niżej Dodatek. Na przechowanie przez Gerwazego innej tradycji, wywodzącej się z kręgu celtyckiej epiki rycerskiej, a mianowicie podania o przetrwaniu na Sycylii samego króla Artura, wskazał okolicznościowo R. Sh. Loomis, w: Arthurian Literature in the Middle Ages. A Collaborative History [...], Oxford 1959, rozdz. VII: The Legend of Arthur's Survival, s. 60 i 68—69.

¹¹ St. Kętrzyński, Ze studiów nad Gerwazym z Tilbury (Mistrz Wincenty i Gerwazy — Provinciale Gervasianum), RAUhf 46 (1903), s. 152—189 i nadb.

¹² Por. R. Grodecki, Mistrz Wincenty Kadłubek biskup krakowski, Rocznik Krakowski 19 (1923), s. 12—13. Tezę Kętrzyńskiego uznał za udowodnioną M. Handelsmann, Historyka, Warszawa etc. 1928, s. 58—59.

¹³ O. Balzer, Studium o Kadłubku, w: Pisma pośmiertne, t. I, Lwów 1934, rozdz. II: Kwestia studium bonońskiego (s. 70—161).

¹⁴ Die Ebstorfer Weltkarte [...] herausgegeben von E. Sommerbrodt, Hannover 1891.

¹⁵ Przyczynek relacjonujący dyskusję nad powstaniem mapy z Ebstorfu ukazuje się równolegle w Księdze Pamiątkowej Instytutu Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

zego. Czołową rolę w tej dyskusji odegrały prace Richarda Uhdena¹⁶, Waltera Rosiena¹⁷, Wernera Ohnsorge¹⁸ i Richarda Drögereita¹⁹.

Jaskółką zwiastującą rychły renesans zainteresowania dla niesłusznie zaniedbanej problematyki był opublikowany w latach ostatniej wojny niedługi artykuł Raoula Busqueta²⁰. Zwalczając nieuzasadnione stereotypy, panujące w nauce w odniesieniu do Gerwazego z Tilbury, spróbował ten autor odmiennie od swoich poprzedników spojrzeć na jego utwór. Ostro polemizuje Busquet z wysuwanymi pod adresem Gerwazego zarzutami łatwości²¹, niejasności stylu, podkreśla wagę jego dzieła dla poznania folkloru, a przede wszystkim — właściwych jego czasom wyobrażeń astronomicznych²². Głos Busqueta należy ocenić bardzo wysoko, mimo, że w szczegółach autor ten często nie wykazuje wpływu nowszej literatury przedmiotu (nawet niektórych ustaleń dotyczących samego Gerwazego).

Tę ostatnią uwagę trzeba niestety zastosować również do nowej pracy H. G. Richardsona²³, która spełniając pożyteczną rolę informatora o życiu i dziele Gerwazego z Tilbury dla wykazujących, jak na razie, najzupełniejszą obojętność wobec niego dzisiejszych jego rodaków, pod wieloma względami ustępuje nawet starszej o blisko 80 lat pracy Pauliego.

Poglądami na państwo i stosunkiem Gerwazego do antyku zajął się H. J. Schulze²⁴, reprezentując w pewnych kwestiach biograficznych (schyłek życia Gerwazego) stanowisko tradycyjne, nie uwzględniające nowych ustaleń.

Zasadniczą przeszkodą utrudniającą jakiegokolwiek badania nad walorem dzieła Gerwazego jest brak krytycznego wydania całego tekstu *Otia imperialia*. Mamy wszelkie dane ku temu, że w ciągu najbliższych lat sytuacja na tym polu ulegnie zmianie. Wydanie takie przygotowuje bowiem od szeregu lat James R. Caldwell z uniwersytetu kalifornijskiego w Berkeley. Opublikowane przez niego dotychczas cztery wnikliwe studia przygotowawcze²⁵ dają dobre wyobrażenie o ogromie pracy autora, który zebrał i zbadał 29 rękopisów, ustalając zachodzące między nimi filiacje²⁶. W ten sposób, rosnącej po raz trzeci w dziejach fali zainteresowania dla tego zabytku po raz pierwszy wychodzą naprzeciw badania źródłoznawcze z prawdziwego zdarzenia.

Biografia Gerwazego, która dla oceny jego dzieła ma duże znaczenie, ciągle jeszcze nie jest opracowana w zadawalający sposób. W opracowaniach biograficznych (Pauli, Busquet, Richardson) nie znalazły sobie jak dotąd prawa obywatelstwa nowsze osiągnięcia w dziedzinie nauki średniowiecznej, na przykład kartografi²⁷. Z tego powodu, jak również i dlatego, że dzieło Gerwazego — ta niewykorzystana dotychczas kopalnia wiadomości o kulturze pewnych kręgów społeczeństw zachodnioeuropejskich — nie

¹⁶ Por. niżej Dodatek. Najważniejsza z tych prac to: Gervasius von Tilbury und die Ebstorfer Weltkarte, Jahrbuch der Geographischen Gesellschaft zu Hannover, 1930, s. 185—200.

¹⁷ W. Rosien, Die Ebstorfer Weltkarte, Hannover 1952.

¹⁸ W. Ohnsorge, Zur Datierung der Ebstorfer Weltkarte, Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte 33 (1961), s. 158—185.

¹⁹ R. Drögereit, Zur Entstehung der Ebstorfer Weltkarte, Lüneburger Blätter 13 (1962), s. 5—23.

²⁰ R. Busquet, Gervais de Tilbury inconnu, Revue Historique 191 (1941), s. 1—22.

²¹ Ibidem, s. 19—20: „Si [...] nous voulons [...] caractériser son état d'esprit et celui de son temps, nous ne dirons pas, comme auraient fait la plupart de nos devanciers: ignorance et crédulité. Nous dirons hardiment: ignorance et critique. C'est une devise infiniment honorable et, à y réfléchir, ne s'applique-t-elle pas à l'humanité de tous les temps? Car enfin nous sommes intellectuellement placés à une telle distance de toute réalité que notre conception de l'univers ne devient pas plus vraie en devenant moins fausse”.

²² Nie zwrócił na to uwagi P. Duhem, Le système du monde, Histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic, t. III, L'astronomie latine au Moyen Âge, Paris 1915.

²³ H. G. Richardson, Gervase of Tilbury, History 46 (1961), s. 102—114.

²⁴ H. J. Schulze, Gervasius von Tilbury. Sein Leben, seine Staatsauffassung und sein Verhältnis zur Antike, Diss. Berlin 1955; tenże, Ist Gervasius von Tilbury Propst von Ebstorf gewesen? Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte 33 (1961), s. 239—244 (fragment dysertacji). Obie prace były mi, jak dotąd, niedostępne.

²⁵ Por. ich wykaz niżej w Dodatku.

²⁶ Zagadnienia źródłoznawcze w wąskim, erudycyjnym znaczeniu tego słowa były poruszane już nieraz przedtem. Na uwagę zasługują tu przede wszystkim: rozprawa R. Pauliego z roku 1882 (por. przyp. 8) i jego wstęp do wydania w MGH SS oraz studium E. Farala, Une source latine de l'histoire d'Alexandre: La lettre sur les merveilles de l'Inde, Romania 43 (1914), s. 199—215 i 353—370. W studium tym omówił Faral jedno ze źródeł informacji Gerwazego, a mianowicie: List do cesarza Hadriana o cudach Azji, który z kolei wywodzi się genetycznie z kręgu kultury greckiej.

²⁷ I na odwrót — w wielkich kompendiach dotyczących nauki i kultury średniowiecznej, z reguły brak nawet wzmianki o zastanawiających nieraz poglądach Gerwazego.

jest obojętne i dla dziejów Polski, niech ta próba przedstawienia życia Gerwazego z Tilbury, w niektórych miejscach odbiegająca od ogólnie przyjętych ujęć, będzie zarazem próbą podjęcia u nas dyskusji zarzuconej zbyt wcześnie od czasów Kętrzyńskiego i Balzera²⁸. Temu samemu celowi powinien służyć zamieszczony przy tym szkicu wykaz nie zawsze zresztą dostępnej u nas literatury przedmiotu.

Gerwazy z Tilbury urodził się około połowy wieku XII. Wszystkie próby dokładniejszego określenia roku urodzenia opierają się na jedynej wskazówce samego Gerwazego, który w swoim dziele, opisując pewne wydarzenie mające miejsce w Rzymie, używa słów następujących: *sane temporibus nostris sub papa Alexandro III, dum puer eram, inventa est Rome* —²⁹. Z braku ściślejszego podania, o który rok pontyfikatu wspomnianego papieża chodzi (Aleksander III panował w latach 1159—1181), wskazówka ta okazuje się mało przydatna. Ponieważ granica wieku uznawanego w średniowieczu za sprawny wynosiła 12 lat³⁰, przeto najwcześniejsza możliwa data urodzenia Gerwazego (biorąc za punkt wyjścia pierwszy rok pontyfikatu Aleksandra III) przypadłaby około roku 1148³¹. Końcowe lata pontyfikatu należy wykluczyć, gdyż z roku 1177 posiadamy wiadomość o uczestnictwie Gerwazego w zjeździe papieża z cesarzem; musiał więc Gerwazy być wtedy już człowiekiem dorosłym³². S. Kętrzyński opowiedział się za wczesną datą urodzenia Gerwazego — przed rokiem 1150³³. W przypadku odniesienia wiadomości Ralfa z Coggeshall o pobycie Gerwazego w Reims do wcześniejszego etapu życia Gerwazego zyskujemy jeden niepewny argument przemawiający za tą datą³⁴. Najściślej określił datę wydarzenia w Rzymie, od której zależy ustalenie daty urodzenia Gerwazego, H. G. Richardson. Według tego autora, wydarzenie to mogło mieć miejsce tylko w okresie od listopada 1165 r. do lipca 1167 r., to znaczy w czasie po pobycie papieża we Francji a przed wygnaniem go z Rzymu przez zwolenników cesarza. Przyjmując takie założenie, doszedł Richardson do wniosku, że Gerwazy urodził się zapewne na początku siódmego dziesięciolecia XII w. Przyjęcie bowiem wcześniejszej daty urodzenia pisarza doprowadziłoby, w myśl konstrukcji Richardsona, do sprzeczności, gdyż nie mógł być "dzieckiem" mężczyzna szesnastoletni³⁵. Już wcześniej za rokiem 1152 (1153) opowiedział się, bez szczegółowszego uzasadnienia, R. Busquet³⁶.

Gerwazy pochodził z Anglii, z miasta Tilbury leżącego na dolną Tamizą, w zachodniej części hrabstwa Essex. Rodzina jego była wybitna i miała dostęp do rodziny królewskiej³⁷. Nie sposób natomiast ustalić, na jakiej podstawie jedna z nowszych encyklopedii wysuwa przypuszczenie, że Gerwazy był wnukiem króla Henryka II³⁸.

Pierwsze lata swojego życia spędził Gerwazy bez wątplenia w rodzinnej Anglii. Przypuszczenie to opiera się z jednej strony na przesłance negatywnej — braku wszelkich wiadomości o ewentualnej podróży w tym czasie, z drugiej zaś — na dobrym rozeznaniu Gerwazego w stosunkach angielskich (np. znajomość drobnych miejscowości)³⁹. H. G. Richardson zwraca jednak uwagę, że wiedzę taką mógł Gerwazy

²⁸ Pomijając nawet wątpliwą merytorycznie tezę Kętrzyńskiego należy przypomnieć, że uczony ten podjął także po raz pierwszy w nauce światowej próbę ustalenia źródeł i dokładnie zanalizował wykaz prowincji kościelnych i biskupstw katolickich zamieszczony w *Otia*. Nic nam nie wiadomo o kontynuowaniu podobnych badań, wobec czego praca Kętrzyńskiego zasługuje chyba na większą uwagę niż dotychczas.

²⁹ Wydanie Leibniza [dalej: Leibniz] I, s. 1000.

³⁰ O. Balzer, o. c., s. 143.

³¹ Ibidem.

³² S. Kętrzyński, o. c., s. 160.

³³ Ibidem.

³⁴ Por. jednak niżej, s. 57.

³⁵ H. G. Richardson, o. c., s. 106.

³⁶ R. Busquet, o. c., s. 2. Natomiast W. Rosien, o. c., s. 24, określił datę urodzenia (również bez bliższego uzasadnienia) na lata około roku 1160.

³⁷ R. Busquet, l. c.,

³⁸ Der Grosse Brockhaus, t. IV, Wiesbaden 1954, s. 540: „angeblich ein Enkel Heinrichs II von England”. Pojawiający się od czasu do czasu w nauce taki pogląd za wątpliwy uznał już R. Uhdén, Gervasius von Tilbury, s. 193, przyp. 43. W zmodyfikowanej formie wystąpił on natomiast u W. Rosiena, o. c., s. 24, który stwierdza, że Gerwazy „möglicherweise sogar ein Verwandter des königl. Hauses der Plantagenet [war]”.

³⁹ H. G. Richardson, o. c., s. 106—107.

zdobyć i później — w orszaku Henryka II i jego syna, choć większą część tego czasu spędził niewątpliwie we Francji, a nadto nie można wykluczyć i późniejszych wizyt w Anglii⁴⁰. Mimo tych zastrzeżeń nie ulega wątpliwości, że znajomość spraw angielskich łączy się z najmłodszymi latami życia Gerwazego, przed jego wyjazdem na kontynent.

Dokąd udał się Gerwazy z Anglii? Otwierają się tutaj dwie dostępne rozważaniom możliwości: 1. Gerwazy mógł od razu wstąpić w służbę Henryka Młodszeo; 2. Przed wstąpieniem do służby królewskiej mógł odbyć, a przynajmniej rozpocząć swoje studia bolońskie. Przed tymi dwoma wydarzeniami R. Busquet umieszcza jeszcze pobyt Gerwazego na dworze arcybiskupa Wilhelma z Reims, gdzie miał rozpocząć studia teologiczne. Pobyt na dworze arcybiskupim jest, dzięki przekazowi Ralfa z Coggeshall, niewątpliwy, natomiast umiejscowienie tego epizodu w czasie i w biografii Gerwazego jest sporne. O. Balzer⁴¹, choć zdawał sobie sprawę z niepewności chronologicznej przekazu Ralfa, również od pobytu na dworze arcybiskupa rozpoczynał kontynentalną karierę pisarza. Jednakże sam początek pobytu Gerwazego w Reims skłonny był Balzer odnieść do czasów poprzedzających nieco objęcie stolicy arcybiskupiej przez Wilhelma (1176—1202).

Czy jednak epizod w Reims musiał mieć miejsce właśnie w tym wczesnym okresie? Nie jest to bynajmniej pewne. Szczegół zrelacjonowany przez Ralfa zdawałby się mieścić w czasie około roku 1183, kiedy to — jak wiadomo z roczników z Anchin — arcybiskup Wilhelm rzeczywiście prowadził ożywioną akcję skierowaną przeciw albigenom. Na tej podstawie H. G. Richardson⁴² określił pobyt Gerwazego na dworze arcybiskupa na okres po śmierci Henryka III.

Mamy więc dwie różne tezy, z których każda inaczej określa w czasie pobyt Gerwazego na dworze arcybiskupa Wilhelma. Obie opierają się na niesłychanie słabej podstawie źródłowej, którą jest jedyny, jakże niepewny przekaz Ralfa z Coggeshall. Opowiadamy się za tezą Richardsona (przeciw Pauliemu, Balzerowi i Busquetowi), datującą sporne wydarzenie na lata przypadające po śmierci Henryka Młodszeo. Zyskujemy przez to zgodność z okolicznościami historycznymi (wzmoczenie antyheretyckiej działalności arcybiskupa), a nie popadniemy w sprzeczności ze źródłami. W dodatku nie sposób nie zauważyć, że zbliżamy się przez to do przewyższenia powstałej w nauce tendencji mnożenia w życiu Gerwazego faktów nie wynikających bynajmniej ze źródeł.

Kolejność wydarzeń w tym okresie życia Gerwazego przedstawia nam się w sposób schematyczny następująco: nauka w Anglii — pobyt na dworze Henryka II — pobyt na dworze Henryka Młodszeo; wyjazd na kontynent — pobyt i studia w Reims — studia prawnicze (Boloniam, Paryż?) — profesura bolońska — służba na dworze sycylijskim⁴³.

Już w Anglii dostał się Gerwazy na dwór króla Henryka II. Swojego przyjaciela — Filipa, syna hrabiego Patryka z Salisbury, w którego towarzystwie bawił na dworze, wspomni później serdecznie w *Otia*⁴⁴. Następnie przeniósł się na dwór Henryka Młodszeo, koronowanego już za życia ojca. Kolejność pełnienia obu służb nie może budzić wątpliwości. Jak to już zauważył Balzer⁴⁵, jest rzeczą nieprawdopodobną, by wierny dworzanim młodego króla (który trwał niemal w ciągłym konflikcie z rodzicem), piszący do niego dedykowane dzieła, mógł liczyć na otrzymanie miejsca na dworze ojca. Przekonywająco wyglądają również hipotetycznie przez Balzera zakreślone ramy chronologiczne tych wydarzeń. Według Balzera, Gerwazy był dworzanim Henryka II w drugiej połowie roku 1176 i w 1177 r. H.G. Richardson

⁴⁰ Por. niżej, s. 21.

⁴¹ O. Balzer, o. c., s. 81—82.

⁴² H. G. Richardson, o. c., s. 107.

⁴³ Zauważmy, że schemat ten zdecydowanie odróżnia się od najnowszego schematu zaproponowanego przez Richardsona, z którego na dobrą sprawę, można przyjąć tylko przybliżony rok urodzenia Gerwazego: Studia w Bolonii — Pobyt na dworach Henryka II i Henryka Młodszeo — Służba u arcybiskupa Reims — Służba u Wilhelma sycylijskiego. Identyczną kolejność przyjął już wcześniej W. Rosien, o. c., s. 24—25.

⁴⁴ — — *in scholis et curia domini mei regis vetustioris Anglie, avi vestri — — non tam sanguine quam amore fuit propinquissimus* (Leibniz, I, s. 964). Mówiąc o „szkole” ma tu Gerwazy, jak sądzę, na myśli naukę elementarną w jakiejś miejscowej angielskiej szkole. O tej najwcześniejszej edukacji nie wiemy zupełnie nic. W każdym razie musiała ona wystarczać dworakowi i jeszcze umożliwić mu podjęcie zadania napisania księgi facecji dla swojego pana. Nic nie uprawnia jednak do odnoszenia wyrazu „szkole” do późniejszych studiów Gerwazego (H. G. Richardson, o. c., s. 105—106, odnosi go do domniemanych studiów bolońskich).

⁴⁵ O. Balzer, o. c., s. 82.

początek pobytu Gerwazego na dworze angielskim datuje bardzo ogólnie na okres przed rokiem 1180⁴⁶. Młodszemu Henrykowi towarzyszył Gerwazy zapewne w jego ustawicznych rozjazdach (Henryk stale rezydował w Normandii) i w tej służbie wytrwał aż do śmierci Henryka — 11 VI 1183 r. Stosunki łączące pisarza z jego panem musiały być bardzo dobre a nawet serdeczne. Dla niego i na jego polecenie napisał Gerwazy pierwsze swoje dzieło, nieznane nam obecnie, pod tytułem *Liber facetiarum* oraz zaczął pisać drugie, również nieznane bezpośrednio dzieło przypominające w układzie późniejsze *Otia imperialia* i — podobnie jak *Liber facetiarum* — wspomniane w nich⁴⁷.

Na okres służby u królów angielskich (według O. Balzera — na pierwszy etap tej służby, u króla Henryka II) przypada misja Gerwazego w charakterze członka orszaku poselskiego, wyprawionego w połowie sierpnia 1176 r. do Palermo. Zadaniem poselstwa było towarzyszenie córce królewskiej Joannie, wydawanej za mąż za króla Wilhelma II sycylijskiego. O. Balzer twierdzi⁴⁸, że poselstwo to tłumaczy trzy szczegóły z późniejszego życia Gerwazego, a mianowicie: bliższe poznanie się z Henrykiem Młodszym, do którego na jego dwór w Normandii przede wszystkim skierowało się poselstwo, zapoznanie się z Wilhelmem sycylijskim oraz fakt pobytu Gerwazego w Wenecji, gdzie był świadkiem pojednania się cesarza Fryderyka Barbarossy z papieżem. Pobyt Gerwazego w Wenecji nastąpił więc chyba w drodze powrotnej z zaślubin sycylijskich, które odbyły się w początkach lutego 1177 r.

Chronologia lat 1183—1189, bardzo ważnych w życiu Gerwazego, jest bardzo sporna. W przeciągu tych lat należy umiejscowić następujące wydarzenia: studia Gerwazego w Reims, jego studia prawnicze, profesurę na uniwersytecie bolońskim i służbę u króla Wilhelma sycylijskiego.

Nie mamy żadnych wiadomości o miejscu studiów Gerwazego. St. Kętrzyński⁴⁹ i H. G. Richardson⁵⁰ przypuszczają, że odbył je w Bolonii — tam gdzie później wykładał. Faktyczną bezzasadność tej hipotezy podkreślił Balzer, który był skłonny zlokalizować przynajmniej część studiów Gerwazego w Paryżu. Dla poparcia swojej tezy zdołał jednak zebrać tylko kilka zupełnie pośrednich argumentów, a mianowicie: bliskość tego miasta od normandzkiego dworu Henryka III oraz odwiedzenie Paryża przez Gerwazego w latach późniejszych. Fakt, że Gerwazy później był profesorem w Bolonii nie świadczy o miejscu jego studiów, gdyż w końcu wieku XII *facultas legendi* była respektowana przez wszystkie uczelnie. Przedmiotem studiów Gerwazego były, według R. Busqueta, prawo rzymskie i kanoniczne, których to przedmiotów później sam nauczał. Co do czasu studiów, to Balzer umieszcza go, nie próbując uściślić go bardziej, w okresie służby u Henryka III, a więc przed rokiem 1183. Studia kanoniczne Gerwazego musiały trwać — zgodnie z ówczesnym układem — co najmniej sześć lat⁵¹. Bezpośrednio zapewne po studiach rozpoczął Gerwazy swoją karierę profesorską. Jedyną informację o tym okresie życia zawdzięczamy samemu Gerwazemu. Pisze on⁵², że w roku oblężenia Akkonu (1189), około święta Jana Chrzciciela, czyli pod koniec czerwca, w czasie wycieczki podjętej wraz z kolegą z Salerno do Noli i Neapolu, zostali w Neapolu gościnnie podjęci *in hospitio venerabilis auditoris mei in iure canonico apud Bononiam, Iohannis Pinnatelli, Neapolitani archidiaconi*. Ponieważ w tym czasie Gerwazy znajdował się już niewątpliwie w służbie u króla Wilhelma II sycylijskiego, przeto należy wnosić⁵³, że już nie był profesorem w Bolonii. Profesurę bolońską Gerwazego zamyka O. Balzer w granicach lat 1183—1186, przy czym granica końcowa jest zupełnie hipotetyczna⁵⁴.

Następnym z kolei dworem, na którym wypadło służyć Gerwazemu, był dwór ostatniego króla sycylijskiego z dynastii normańskiej Wilhelma II Dobrego. Z dworem tym mógł mieć Gerwazy już jakieś

⁴⁶ H. G. Richardson, o. c., s. 107.

⁴⁷ O dziele tym wspomina Gerwazy dwukrotnie. Leibniz I, s. 883: *Librum facetiarum, quem ex mandato domini mei illustrissimi regis Anglorum, Henrri junioris, avunculi vestri, dictaveram*. Ibidem, s. 914; *In libro facetiarum quem ad imperium excellentissimi regis minoris Anglie Henrici, avunculi vestri et domini mei, latius dixi*.

⁴⁸ O. Balzer, o. c., s. 82—83.

⁴⁹ S. Kętrzyński, o. c., s. 161.

⁵⁰ H. G. Richardson, o. c., s. 105—106.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Leibniz I, s. 964.

⁵³ S. Kętrzyński, o. c., s. 161; O. Balzer, o. c., s. 147.

⁵⁴ H. G. Richardson, o. c., s. 106, opierając się na fakcie, że w roku 1177 Gerwazy znajdował się w Italii, wysnuł wniosek, że właśnie na ten czas przypada jego działalność profesorska. Zgodnie z przyjętą przez nas chronologią wydarzeń jest to nie do przyjęcia.

wcześniejsze powiązania, gdyż, jak pamiętamy, w latach 1176—1177 brał udział w poselstwie angielskim. Nie wiemy, kiedy Gerwazy rozpoczął nową służbę. W każdym razie w roku 1189, w którym widzimy go w podróży z Salerno do Noli i Neapolu już się w niej znajdował. Wiemy, że w Nola posiadał dom, ofiarowany mu przez nowego pana dla ochrony przed sycylijskim upałem⁵⁵. Podróż z czerwca 1189 r. nie na wiele wyprzedziła zresztą śmierć króla Wilhelma (18 XI 1189 r.).

Jeżeli nawet po zgonie Wilhelma II przebywał jeszcze Gerwazy przez pewien czas w Italii, jak chce R. Busquet, to jakiś dłuższy pobyt na Sycylii, w obliczu zupełnie zmienionej sytuacji politycznej kraju, był niemożliwy. Nowy król Tankred odnosił się do Anglików i Normanów zdecydowanie nieprzychylnie. Ponieważ w dziele Gerwazego nie ma żadnej wzmianki o pobycie Ryszarda Lwie Serce na Sycylii w roku 1190, przeto można mniemać⁵⁶, że kronikarz nie był już tam wtedy obecny.

Kolejnym, najdłuższym i ostatnim pewnym etapem w życiu Gerwazego jest jego pobyt w Arles. Tam zapewne ożenił się z krewną miejscowego arcybiskupa Humberta d'Aiguiers (Imbert d'Eyguières). Kiedy los zetknął go z tą kobietą oraz kiedy i gdzie odbył się ślub — nie wiadomo. Mogło to nastąpić jeszcze za życia króla Wilhelma. W każdym razie wydaje się, że rację ma H. G. Richardson twierdząc, że decyzja osiedlenia się w Arles została spowodowana tym małżeństwem, to znaczy, że wyprzedziło ono przybycie do tego miasta⁵⁷. Ale jest to również tylko hipoteza, ślub mógł równie dobrze odbyć się dopiero w Arles. Razem z żoną Gerwazy otrzymał tutaj jakąś rezydencję, w której podejmował Eleonorę akwitańską w czasie jej podróży z Sycylii (1191 r.) oraz króla Aragonii i hrabiego Prowansji — Alfonsa II⁵⁸. Daty tej ostatniej wizyty nie znamy; terminus ad quem wyznacza rok śmierci Alfonsa, która przypadła w kwietniu 1196 r. R. Busquet umieszcza wizytę Alfonsa w okresie od grudnia 1194 r. do lutego 1195 r. Otton IV, którego był dalekim krewnym, mianował Gerwazego marszałkiem królestwa Arelatu. Stanowisko to, wobec niewielkiej rzeczywistej władzy wykonywanej tu przez Ottona, było natury nie tyle wojskowej, co raczej honorowej, choć pewną władzę jednak Otton tam sprawował⁵⁹. Kiedy ta nominacja miała miejsce — nie wiadomo, a tylko tyle, że po 12 VII 1198 r., to znaczy po koronacji królewskiej Ottona⁶⁰.

Są wiadomości o innych jeszcze funkcjach Gerwazego. Według nich Gerwazy miał pełnić funkcje sędziego arcybiskupa (na pewno w kwietniu 1201 r.). Oprócz tego, w roku 1207 miał zostać sędzią hrabstwa Prowansji i funkcję tę pełnił jakoby co najmniej do roku 1217, a być może do 1221 r. Późniejsza wiadomość głosi, że Gerwazy był również kanclerzem Ottona IV⁶¹. Obie jednak wiadomości o sędziowskiej i kanclerskiej godności nie znajdują potwierdzenia w źródle, którego milczenie w tym wypadku jest jednak symptomatyczne, to znaczy w *Otia*. Bardziej prawdopodobnie wygląda jeszcze pierwsza możliwość, opierająca się na występowaniu jakiegoś *judex Gervasius* w nie podejrzanych dokumentach współczesnych, ale świadectwo Teodoryka z Niem, wobec braku jakiegokolwiek innego potwierdzenia, nie zasługuje na wiarę tym bardziej, że sam Gerwazy stwierdza w *Otia*, mówiąc o południowogalijskich prowincjach kościelnych: *Arelatensis, que caput est regni, Viennensis, que cancellaria regni gaudet*. Rozróżnienie to obala chyba relację Teodoryka. Jeśli Gerwazy 4 X 1209 r. brał udział w koronacji cesarskiej Ottona IV w Rzymie, to zapewne występował wtedy w charakterze marszałka królestwa Arelatu.

Czy Gerwazy pozostał w Arles do końca życia? Ostatni okres jego życia jest jeszcze ciemniejszy niż początek. Nie znamy daty, choćby nawet przybliżonej, śmierci Gerwazego. Niesporne jest tylko⁶², że Gerwazy żył jeszcze w roku 1215, gdyż *Otia imperialia* zawierają wiadomości z grudnia 1214 r. O. Balzer⁶³ twierdzi, że od tej chwili brak wszelkich danych o życiu i działalności pisarza. Rzeczywiście, brakuje

⁵⁵ Leibniz I, s. 964: — — *ubi tunc ex mandato domini mei illustris regis Siculi Guilielmi mansio erat ob declinandos Panormitanos tumultus et fervores aestivos* — —.

⁵⁶ H. G. Richardson, o. c., s. 107.

⁵⁷ Ibidem, przyp. 39.

⁵⁸ Leibniz I, s. 991: — — *in praesentia piae memoriae Ildephonsi regis illustris quondam Arragonensis* — .

⁵⁹ H. G. Richardson, o. c., s. 108 i przyp. 42.

⁶⁰ R. Pauli, Gervasius von Tilbury, s. 312, a za nim R. Uhden, o. c., s. 192, skłonni są odnosić otrzymanie przez Gerwazego godności marszałkowskiej dopiero do roku 1209, zapewne wiążąc to wydarzenie z cesarską koronacją Ottona IV. Domyśl ten nie jest poparty jednak nawet najsłabszym argumentem.

⁶¹ Teodoryk z Niem, *De scimate* II, c. 9: *Gervasius orator Arelatensis et cancelarius Ottonis huius nominis quarti*.

⁶² S. Kętrzyński, o. c., s. 162.

⁶³ O. Balzer, o. c., s. 84.

odtąd najważniejszego źródła informacji o Gerwazym — jego dzieła. R. Busquet, opierając się na uznaniu za identycznego z pisarzem znanego z dokumentów sędziego Prowansji, twierdzi, że ostatnia wzmianka o Gerwazym pochodzi z dnia 13 VI 1221 r., a śmierć jego musiała nastąpić przed 30 VIII tegoż roku, gdyż w tym dniu występuje po raz pierwszy w źródłach inny sędzia — jego następca.

Odmiennej możliwości przyjął H. G. Richardson⁶⁴. Nie wyklucza on możliwości, że Gerwazy mógł z czasem porzucić Arles. Już przed upadkiem Ottona, który zresztą prawdopodobnie nigdy w życiu nie przybył do Arelatu, musiał Gerwazy — jeśli wierzyć jego słowom, że pozostawał w rodzinnych stosunkach z cesarzem — podróżować z dworem cesarskim. Po bitwie pod Bouvines (27 VII 1214 r.) Gerwazy pozostał zapewne wierny swojemu cesarzowi. Richardson przypuszcza, że zgodnie z duchem epoki podeszły wiekiem pisarz poszukał sobie schronienia w jakimś klasztorze. Argumentem ma być znowu użyty przez Ralfa z Coggeshall zwrot *cum canonicus esset*, co Richardson rozumie w ten sposób, że gdy Ralf pisał te słowa, Gerwazy już nie żył. Ponieważ zaś Ralf umarł prawdopodobnie około roku 1228, więc śmierć Gerwazego powinna była nastąpić przed tym rokiem. Nie przekonywa Richardsonsą myśl, że Gerwazy mógł zostać świeckim kanonikiem, podeszły bowiem wiek pisarza nie świadczy za tym. Ostateczną konkluzją autora jest przypuszczenie — wyrażone oczywiście w formie hipotezy — że Gerwazy zakończył życie w którymś z licznych klasztorów kanoników regularnych w Essex, z których najważniejsze mieściły się w Colchester, St. Osyth's i Waltham. Tam, w kraju swego dzieciństwa, najłatwiej mógł spotkać się z Ralfem⁶⁵. Cała ta oparta na nieporozumieniu konstrukcja nie może zostać przyjęta⁶⁶.

Istnieje wreszcie trzeci pogląd, głoszący, że Gerwazy z Tilbury u schyłku życia został proboszczem w Ebstorf w Lüneburger Heide. Zagadnienie ewentualnego pobytu Gerwazego w Dolnej Saksonii i jego związku z powstałym tam jednym z najważniejszych zabytków średniowiecznej kartografii — tak zwaną "mapą z Ebstorfu" — posiada już swoją dość obszerną literaturę, która w nowszych czasach ożyła z nową siłą.

Należy zaznaczyć, że wszelkie próby wykazania pobytu Gerwazego po roku 1214, z którego końcem zamyka się dla nas najważniejszy, choć jakże nieraz enigmatyczny przewodnik po jego życiu — jego własne dzieło, w Arelacie (Busquet), jak również usiłowanie uprawdopodobnienia tezy o możliwym jego powrocie do ojczystej Anglii w charakterze zakonnika (Richardson) okazują się przy bliższym rozpatrzeniu nie do utrzymania. Teza Richardsonsą jako twierdzenie czysto intuicyjne, wyrażona zresztą przez samego autora w sposób niezwykle ostrożny, nie wchodzi nawet w rachubę. Inaczej przedstawia się sprawa ze spostrzeżeniem Busqueta. Swoją tezę o pozostaniu Gerwazego w Arelacie po roku 1214 oparł on na identyfikacji Gerwazego z Tilbury, marszałka królestwa Arelatu za Ottona IV, z sędzią prowansalskim — Gerwazym, który po raz ostatni występuje w tym charakterze 13 VI 1221 r. Z faktu, że od 30 VIII tego samego roku występuje w dokumentach inny sędzia — zapewne jego następca — wysnuł Busquet dalszy wniosek, że Gerwazy umarł prawdopodobnie przed tą datą. Jeżeli więc przyjąć sędziowską godność Gerwazego, to trzeba z konieczności przyjąć, że okres arelateński był ostatnim w jego życiu. Do podobnych wniosków doszedł H. J. Schulze⁶⁷. Dopiero wnikliwe wywody R. Drögereita pozwoliły w sposób nie budzący zastrzeżeń wyminąć te trudności. Otóż nawet przyjęcie identyfikacji: *Gervasius iudex comitis Provinciae* jest Gerwazym z Tilbury, nie przesądza jeszcze o dalszych losach pisarza. Dokumenty bowiem poświadczają tylko okres do roku 1221, natomiast proboszcz Gerwazy występuje w Ebstorf po raz pierwszy dopiero w roku 1223. Ale na tym nie koniec. R. Drögereit wykazuje bowiem, że nie ma koniecznej potrzeby identyfikacji Gerwazego z Tilbury z Gerwazym-sę-

⁶⁴ H. G. Richardson, o. c., s. 108–109.

⁶⁵ H. G. Richardson rozwinął tu dawną koncepcję Leibniza (por. niżej, s. 19). Kombinacje chronologiczne zmierzające do uchwycenia tego momentu w życiu Gerwazego, do którego odnosi się przekaz Ralfa, nie dały dotychczas zadowalających rezultatów. R. Uhden odnosi go do roku 1200 (za R. Paulim, *Geschichte von England*, t. III, Hamburg 1853, s. 879), na podstawie miejsca, jakie sporna notatka zajmuje w kronice Ralfa. Ponieważ wtedy pisarz przebywał stale w Arelacie, więc mogłoby wchodzić w rachubę jedynie krótki pobyt w Anglii.

⁶⁶ O słuszności tej tezy nie przekonywuje nas bynajmniej kategorycznie sformułowana lakoniczna wzmianka o Gerwazym „who choose England for his birth and death but lived most of his life abroad” (*A Literary History of England*, ed. by Albert C. Baugh, New York 1948, s. 146).

⁶⁷ H. J. Schulze, *Gervasius von Tilbury*, s. 128–130. Pracę Schulzego, która była mi niedostępna, cytuję za R. Drögereitem.

dzią z dokumentów prowansalskich. Zbieżność imion nie jest tu bynajmniej symptomatyczna, gdyż imię *Gervasius* w anglo-francuskim kręgu kulturowym nie jest w tym okresie (przeciwnie niż na obszarze Niemiec północnych) rzadkością. Przeciwno takiej identyfikacji świadczy również zaobserwowany przez Drögereita fakt, że "wcale nie skromny" pisarz nigdzie w swym dziele nie wspomina o swojej rzekomej godności sędziowskiej⁶⁸. Wprawdzie dokument z roku 1221 pozornie jest zupełnie jednoznaczny, gdyż wymieniony w nim Gerwazy jest nazwany *imperialis aule marescallus*, ale ważne okoliczności historyczne kazały Drögereitowi tytuł ten uznać za późniejszą interpolację. Okoliczności te, to również intuicyjne, ale w tym wypadku zawierające znaczną dozę prawdopodobieństwa wykazanie, że Gerwazy z Tilbury — wysoki dostojnik i wierny sługa Ottona IV — nie mógł po roku 1214 pozostawać w Arelacie, gdzie jego stosunki z pokonanym Welfem były wszystkim znane. Co więcej, w roku 1218 umarł Otton IV, wobec czego w sposób naturalny musiała się przeżyć marszałkowska godność Gerwazego.

Po przełamaniu najpoważniejszej przeszkody łatwiej już będzie prześledzić wszelkie ślady wiodące pisarza do dalekiego Ebstorfu⁶⁹. Należy zaznaczyć, że silny sceptycyzm, który występował w tym punkcie był zupełnie usprawiedliwiony i wywodził się jeszcze z pewnych siedemnastowiecznych konstrukcji badawczych opartych na, jak się wydaje, sfałszowanych podstawach.

Pierwszym, który wysunął hipotezę o związku między osobami Gerwazego z Tilbury i proboszcza z Ebstorf, był hanowerski archiwariusz Johannes Heinrich Hoffmann⁷⁰, autor rękopiśmiennej kroniki klasztoru w Ebstorf, z której fragment opublikował w roku 1673 rektor z Schöningen J. J. Mader jako dodatek do swojego wydania fragmentów *Otia imperialia*⁷¹. W swojej kronice Hoffmann wypowiedział pogląd, że Gerwazy z Tilbury był w czasach Ottona Dziecięcia proboszczem w Ebstorf i notariuszem księżęcym. Dowodem na to miało być kilka dokumentów z tego okresu. Pierwszy z nich to dokument księcia Albrechta saskiego (1212—1260) z roku 1233, zabezpieczający swobodę klasztoru w Ebstorf od ceł i akcyz na środki żywności, a zawierający rzekomo zwrot następujący: *nec non ad instantiam venerabilis in Christo Gervasii, ejusdem loci praepositi, et ob ipsius dilectionem maxime ac jure servitium, quod per multos anno consanguineis nostris carissimis de Luneborg in partibus peregrinis exhibuit, ad usus ejus, ac praedicti conventus* — —. Ponieważ okoliczności historyczne (książę Albrecht był spokrewniony w czwartym stopniu z Heleną, córką Ottona Dziecięcia) wyglądają zupełnie prawdopodobnie, przeto identyfikacja wymienionego w dokumencie zasłużonego dla Welfów na obczyźnie Gerwazego z Gerwazym z Tilbury nie mogłaby budzić większych wątpliwości. Jednak porównanie tekstu dokumentu przytoczonego przez Hoffmanna z zachowanym rzeczywistym oryginałem dokumentu wykazało, że w dokumencie brak wyżej przytoczonego fragmentu. Brak go również we wspomnianym przez Hoffmanna transumpcie tegoż dokumentu, wydanym przez księcia Eryka saskiego w roku 1309, oraz w pierwszej edycji dokumentu z roku 1233⁷².

W błąd wprowadzają również inne twierdzenia Hoffmanna. Brak danych źródłowych dla poparcia jego tezy, jakoby Gerwazy wkrótce po roku 1215 miał zostać mianowany przez księcia Ottona proboszczem w Ebstorf. Wiadomość o darowaniu Gerwazemu i konwentowi dwóch domów w Bonstorpę przed rokiem 1233 została jawnie przejęta z o wiele późniejszego dokumentu z roku 1260, zawierającego zresztą

⁶⁸ Trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że argument ten nie może być użyty bezwzględnie przeciw identyfikacji, gdyż Gerwazy mógł, teoretycznie rzecz biorąc, otrzymać godność sędziowską dopiero po ukończeniu *Otia*.

⁶⁹ W. Rosien, o. c., s. 25—26, zebrał następujące argumenty na poparcie tezy o przeniesieniu się pisarza po roku 1214 do Niemiec północnych: 1. Należy przypuszczać, że człowiek stojący tak blisko cesarza nie opuścił swojego pana w upadku i towarzyszył mu również w jego dolnosaskich posiadłościach rodowych; 2. Zarówno treść dzieła Gerwazego jak i jego tytuł zachowany w rękopisach: *solacium imperatoris* świadczą, że zamierzeniem autora było pocieszyć cesarza („den einsam gewordenen Gestürzten zu trösten, zu belehren und — nicht zuletzt — zu bekehren"); 3. Doręczenie dzieła najpierw sekretarzowi cesarskiemu Janowi Markowi, co świadczy — zdaniem Rosiena — o niezbyt wielkim oddaleniu Gerwazego od owego pośrednika. Jak z tego widać, argumentacja Rosiena nie wypada zbyt przekonująco. Są jednak jeszcze inne, nierzadko silniejsze argumenty.

⁷⁰ Krótkie dane biograficzne u W. Rosiena, o. c., s. 70, przyp. 22.

⁷¹ Pow. wyżej przyp. 2. Jako załącznik do swojego wydania opublikował Mader różne „judicia virorum clarissimorum" o Gerwazym i jego dziele.

⁷² Dokument z roku 1233 w: P. Hasse, Schleswig - Holstein - Lauenburgische Regesten und Urkunden, t. I, Hamburg - Leipzig 1886, s. 236. Transumpt: ibidem, t. III, s. 109. Pierwsze wydanie w: Pfeffinger, Historie des Braunschweig - Lüneburgischen Hauses [...], t. II, Hamburg 1732, s. 11. Zamiast zwrotu o Gerwazym czytamy tu tylko: *et ob ipsius dilectionem maxime ad usus predicti conventus*.

częściowo odmienny stan faktyczny. Podobnie nieuzasadnione okazało się łączenie Gerwazego z dokumentem pochodzącym rzekomo sprzed roku 1233, w którym Gerwazy miał otrzymać od proboszcza Henryka z St. Marien w Ratzeburgu jakieś dobra i las w Baven. W rzeczywistości dokument nie wymienia i w ogóle nie dotyczy Gerwazego i pochodzi z pewnością sprzed roku 1215⁷³.

Pierwszym, i to znakomitym przeciwnikiem tezy Hoffmanna był pierwszy — i jedyny dotychczas — wydawca całości *Otia imperialia* G. W. Leibniz⁷⁴. Zauważył on, że proboszcz i notariusz książęcy Gerwazy z Ebstorfu w żadnym dokumencie nie jest nazwany magistrem, podczas gdy pisarz Gerwazy z Tilbury stale nosi ten tytuł w rękopisach. Jednocześnie Leibniz był autorem tezy, że Gerwazy z Tilbury po wydarzeniu roku 1214 udał się do Anglii, gdzie zapoznał się z Ralfem z Coggeshall. Miało to mieć miejsce jeszcze za panowania Jana bez Ziemi, czyli do roku 1216⁷⁵.

Nie może dziwić nieufność, wywołana niezrozumiałym postępowaniem Hoffmanna ze źródłami. Ale "argumenty" Hoffmanna nie są bynajmniej jedynymi. Po latach zapomnienia tezy hanowerskiego archiwariusza ożyły z nową siłą. Odkrycie wspaniałego zabytku sztuki średniowiecznej, tak zwanej mapy z Ebstorfu (około roku 1830) i rozpoczęte z tą chwilą jej badania⁷⁶ wykryły zupełnie nieoczekiwany związek między niektórymi treściami mapy i *Otia imperialia* Gerwazego z Tilbury. Dało to asumpt do ponownego rozpatrzenia sprawy domniemanego etapu ebstorfskiego w życiu Gerwazego. Wyniki, do których doszli poszczególni uczeni, wykazują uderzającą zgodność z wypowiedzianymi przed trzystu laty poglądami Hoffmanna⁷⁷.

Wiadomościami źródłowymi, potwierdzającymi występowanie imienia Gerwazy w drugim, trzecim i czwartym dziesięcioleciu XIII w. na terenie Saksonii Dolnej zajął się R. Uhdem⁷⁸. W okresie tym osiem razy spotykamy w źródłach imię Gerwazego. W pierwszym z tych dokumentów⁷⁹, pochodzącym z roku 1215, występuje on w charakterze notariusza książęcego. Jak długo piastował Gerwazy ten urząd — brak pewnych wiadomości. Dokument z roku 1215 jest jedynym, który poświadcza tę godność Gerwazego. Najdłużej mógł ją piastować do roku 1219, kiedy to występuje w źródłach inny notariusz — prawdopodobnie następca Gerwazego — Crachto. Istnieje pewna trudność, nakazująca ostrożnie traktować tę funkcję Gerwazego. Wiadomo, że notariuszami były przeważnie osoby stanu duchownego. Czy Gerwazy spełniał ten warunek? Być może, że powrócił do przerwanej kiedyś życia duchownego⁸⁰; późniejsza

⁷³ Omówienie i krytyka zebranych przez Hoffmanna „argumentów” za R. Uhdem, o. c., s. 190–192.

⁷⁴ Por. jego wstęp do wydania *Otia imperialia* w: *Scriptores rerum Brunsvicensium*, t. I, s. 881 i n. Leibniz przyjął, że proboszcz ebstorfski był cudzoziemcem. Z nieporozumienia wynikała dalsza część polemiki z Hoffmannem (por. R. Uhdem, o. c., s. 192).

⁷⁵ Z przekazu Ralfa nie wynika jednak, że Gerwazy miał po roku 1214 zamieszkiwać w Anglii na stałe, co zbyt pochopnie przyjmował zarówno Leibniz jak Richardson (por. wyżej, s. 14–15 i przyp. 65). Z przekazu tego można jedynie wydedukować wiadomość o pobycie Gerwazego w Anglii. Jednak po pierwsze nie wiadomo, kiedy ten pobyt miał miejsce i są poszlaki, że wiadomość Ralfa odnosi się do roku 1200 (sic!), a po drugie — nawet w późniejszym, „ebstorfskim” okresie życia Gerwazego nie można wykluczyć epizodycznych wypraw pisarza do kraju dzieciństwa (W. Rosien, o. c., s. 27: „es ist durchaus möglich, dass der Propst von Ebstorf besuchsweise für kürzere Zeit in seinem Heimatlande gewesen und dann wieder nach Niedersachsen zurückgekehrt ist”). Por. również niżej, s. 21.

⁷⁶ Właściwy postęp badań tego jedynego na taką skalę zabytku datuje się dopiero od schyłku wieku XIX, tzn. od ukazania się publikacji Sommerbrodta, przynoszącej reprodukcję poszczególnych części mapy. Do odradzającej się w ostatnich czasach dyskusji na temat autorstwa mapy z Ebstorf mam zamiar powrócić w osobnym przyczynku.

⁷⁷ Musiał więc chyba mieć on jakieś inne, może nieznanne nam przesłanki, które skłoniły go do przytaczania nie istniejących dowodów źródłowych dla dodania większej wagi swoim twierdzeniom.

⁷⁸ R. Uhdem, o. c., s. 194–198.

⁷⁹ Jest to bliżej nie datowany dokument Ottona Dziecięcia zawierający nadanie dla zakonu templariuszy w Jerozolimie. Czytamy w nim: *Data per manus Geruasii, Notarii nostri. Helmenstat*. Cyt. za R. Uhdem, o. c., s. 194 przyp. 48. F. Busch, *Beiträge zum Urkunden- und Kanzleiwesen der Herzöge zu Braunschweig und Lüneburg im 13. Jh.*, t. I, Wolfenbüttel 1921, s. 67, wysunął hipotezę, że notariusz Gerwazy był jakimś klerikiem pochodzącym z Lüneburga lub jego okolicy i również służył księciu Wilhelmowi lüneburskiemu. R. Uhdem, o. c., s. 195, uznał pomysł Buscha za absolutnie nie uzasadniony. Imię Gerwazego jest w tym czasie w Saksonii Dolnej niezmiernie rzadkie i Uhdemowi udało się oprócz proboszcza z Ebstorf odszukać tylko jednego człowieka noszącego to imię w osobie pewnego kanonika hamburskiego, występującego zresztą w źródłach dopiero w latach 1251 i 1254.

⁸⁰ W. Rosien, o. c., s. 71, przyp. 38, podaje informację udzieloną mu przez Drögereita, że oprócz przytoczonych przez Uhdema dokumentów istnieją jeszcze inne, również potwierdzające fakt sprawowania przez Gerwazego urzędu proboszcza w Ebstorf. W późniejszej jednak pracy FR. Drögereita, *Zur Entstehung der Ebstorfer Weltkarte*, *Lüneburger Blätter* 13 13 (1962), s. 5–23 nie znajdujemy potwierdzenia tej dość rewelacyjnej wiadomości.

kariera proboszczowska potwierdzałaby tę możliwość. Jeżeli jednak, co jest prawdopodobniejsze, rok 1215 zastał Gerwazego osobą świecką, to i w tym wypadku wyjątkowa przychylność książęca mogła pozwolić ominąć respektowany dość ściśle w średniowieczu zwyczaj.

W siedmiu następnym dokumentach występuje Gerwazy bez wyjątku jako proboszcz (*prepositus*) w Ebstorf. Z tych siedmiu dokumentów dwa (z 1223 r. i z 10 XII 1228 r.) pochodzą od bezpośredniego kościelnego zwierzchnika Gerwazego — biskupa Izona z Verden, trzy (dwa z grudnia 1226 r. i jeden z marca 1234 r.) pochodzą od księcia Ottona brunszwickiego, jeden (z 14 V 1230 r.) od arcybiskupa Gerharda bremeńskiego i jeden (z 1233 r.) od księcia Albrechta saskiego. Zwarty ten ciąg dokumentów, obejmujący bardzo równomiernie lata 1223—1234 wyznacza, jak wolno przypuszczać, przybliżone lata proboszczowskich rządów Gerwazego. Kiedy je objął⁸¹, kiedy i w jakich okolicznościach one ustały — nie wiadomo. Wiadomo tylko, że 10 VII 1217 r. proboszczem w Ebstorf był *Bodesalus*, a w roku 1245 — *Helmericus*, który występuje w dokumentach już wcześniej, gdyż imię jego spotykamy obok imienia Gerwazego na pierwszym z dokumentów księcia Ottona z 1226 r. Można sądzić, że są to imiona poprzednika i następcy Gerwazego na proboszczowskim urzędzie.

Z pobytem Gerwazego w Saksonii Dolnej łączy się sprawa jego domniemanego poselstwa do Anglii w roku 1229. Twierdzenie takie wypowiedział po raz pierwszy już w wieku XVIII J. G. Eccard⁸² rozwiązując jako *Gervasius* imię *Magister G.*, wymienione w listach króla Henryka III. Wkrótce jednak skorygowano Eccarda poprzez wykazanie, że imię posła brzmiało nie *Gervasius* lecz *Galfridus*. Chociaż podstawa źródłowa, przemawiająca za Gerwazym, jest w tym wypadku szczególnie enigmatyczna, to jednak wykluczyć tego poselstwa sędziwego proboszcza z Ebstorfu, jak wykazał R. Uhden, nie podobna. Pomijając już fakt, że do takiego poselstwa Gerwazy nadawał się jak nikt inny, udało się Uhdnowi przytoczyć dwa argumenty, pozwalające wybrnąć z trudności wynikłej z rozwiązania imienia posła jako *Galfridus*. Otóż w myśl koncepcji Uhdena, imię *Galfridus* było pseudonimem Gerwazego z Tilbury na użytek dyplomatyczny. Ostrożność zrozumiała ze względu na ważność misji⁸³. W wypadku, gdyby teza ta okazała się słuszna, otrzymalibyśmy jeszcze jeden ważny szczegół z ostatniego, najbardziej kontrolowanego okresu życia Gerwazego z Tilbury.

Dodając do życiorysu Gerwazego z Tilbury cały okres ebstorfski musimy oczywiście przyjąć, że umarł on w wieku bardzo sędziwym. Ponieważ rok śmierci Gerwazego przypada w myśl tej koncepcji na lata 1234—1245, przeto dawny dworak i pisarz a skromny proboszcz na starość musiał w chwili śmierci liczyć około 84—95 lat. Podane liczby mogą zresztą być większe o kilka lat od prawdziwych, gdyż — jak pamiętamy — rok urodzenia Gerwazego nie jest ustalony w sposób pewny.

⁸¹ R. Uhden, c. o., s. 197, wysunął przypuszczenie, że po ustąpieniu z urzędu notariusza książęcego Gerwazy otrzymał prebendę ebstorfską, co pozostaje w całkowitej zgodzie z ówczesną praktyką (por. W. Rosien, o. c., s. 32). Znamienny jest również fakt, że książę Otton Dziecię posiadał właśnie w Ebstorf prawa patronackie. Obok tej hipotezy postawił Uhden i drugą, równie prawdopodobną, w myśl której ostatnia godność Gerwazego dostała mu się w wyniku „prywatnych” zabiegów werdeńskiego proboszcza Jana Marka u zwolennika Welfów — biskupa Izona z Verden. Dwukrotne występowanie Gerwazego w charakterze świadka na dokumentach tego biskupa świadczy rzeczywiście o jakichś związkach tych dwóch ludzi.

O Janie Marku por. E. Winkelmann, *Philipp von Schwaben und Otto IV von Braunschweig*, t. II, Leipzig 1878, s. 503—504. Osobne studium poświęcone tej postaci zapowiada R. Drögereit.

⁸² J. G. Eccard, *Origines Guelficae*, t. IV, Hannover 1753, s. 29 i n.

⁸³ Bardzo pomysłowo wyjaśnił R. Uhden, o. c., s. 193, genezę tego pseudonimu. Wiąże się on z relacją iryjskiego biskupa Johna Bale (1495—1563), twórcy pierwszej historii literatury angielskiej pod tytułem *De scriptoribus Britannicis*. Biskup ten informuje nas, że najwcześniejszym dziś zagubionym dziełem Gerwazego z Tilbury były cztery księgi komentarza do dzieła Galfreda de Monmouth *Historia regum Britanniae* pod zrekonstruowanym tytułem: *Illustrationes Galfridi Monemuthensis*. Najstarszy rękopis *Otia* w miejscach, gdzie Gerwazy mówi o sobie, zawiera wzmianki: *Galfridus de Tilliberia*. Może to świadczyć rzeczywiście, jak chce Uhden, za używaniem przynajmniej w pewnym okresie przez Gerwazego dwóch imion. Por. W. Rosien, o. c., s. 72, przyp. 39.

DODATEK

1. DOTYCHCZASOWE WYDANIA *OTIA IMPERIALIA*

Historiae Francorum scriptores coetanei [...], Cum epistolis regum, reginarum, pontificum, ducum, comitum, abbatum et aliis veteribus rerum Francicarum monumentis, opera ac studio filii post patrem Francisci Duchesne, t. III, Lutetiae Parisiorum 1641, s. 363–374.

Gervasii Tilberiensis Arelati quondam Mareschalli de imperio Romano et Gottorum, Lombardorum, Brittonum, Francorum, Anglorum regnis commentatio, ex ipsius otii imperialibus ad Ottonem IV imperatorem, [...] nunc primum edita a J. J. Madero Helmstedt 1673.

Gervasii Tilberiensis, Arelatensis Regni Mareschalci Otia Imperialia ad Ottonem IV. Imperatorem ex MSSis, w: Scriptores rerum Brunsvicensium [...], cura G.G. Leibnitii, t. I, Hanoverae 1707, s. 881–1004; emendationes et supplementa: t. II, Hanoverae 1709, s. 751–784 (w tomie I obszerny wstęp).

Recueil des historiens des Gaules et de la France. Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores. Par M. Bouquet. T. IX, 1757. ²1874, s. 45; t. XI, 1767, ²1876, s. 317; t. XIV, 1806, ²1877, s. 13–16.

Des Gervasius von Tilbury Otia Imperialia. In einer Auswahl neu herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von F. Liebrecht. Ein Beitrag zur deutschen Mythologie und Sagenforschung. Hannover 1856 (obszerny wstęp).

J. Stevenson, Radulphi de Coggeshall Chronicon Anglicanum, w: Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores, or Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During the Middle Ages, London 1875, s. XXIX–XXXII i 419–449.

R. Pauli, E Gervasii Tilleberiensis Otiis Imperialibus, MGH SS XXVII, Hanoverae 1885, s. 359–394 (cenny wstęp).

A. Molinier, Les sources de l'histoire de France des origines aux guerres d'Italie (1494), t. III, Paris 1903, s. 24, nr 2299.

O innych wydaniach cząstkowych (o charakterze wybitnie przypadkowym) por. A. Potthast, Bibliotheca historica mediae aevi — Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500, t. I, Berlin ²1896, pod: Gervasius Tilberiensis.

2. LITERATURA

A. O OSOBIE GERWAZEGO I *OTIA IMPERIALIA*

L. Ch. F. Petit-Radel, Gervais de Tilbury, sénéchal du royaume d'Arles vers 1211, w: Histoire littéraire de la France par les Bénédictins de St.-Maur et continuée par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (par les membres de l'Institut), t. XVII, Paris 1832, s. 82–109.

T. Wright, Gervase of Tilbury, w: Biographia Britannica Literaria or Biography of Literary Characters of Great Britain and Ireland, t. II, London 1842, s. 283–290.

É. Fassin, Gervais de Tilbury, maréchal du royaume

d'Arles, Le Musée — Revue arlésienne, historique et littéraire, ser. 2, 1875, nr 22, s. 169–174.

D. Comparetti, Virgilio nel medio evo, 1872, ²1896. Ostatnie, które przygotował Giorgio Pasquali, ukazało się we Florencji w latach 1937–1941. Istnieją dwa przekłady angielskie (z lat 1895 i 1906), oraz przekład niemiecki pt.: Virgil im Mittelalter von Domenico Comparetti. Aus dem italienischen übersetzt von Hans Dütschke, Leipzig 1875.

W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts, t. II, Berlin ³1873, s. 341–342.

E. Winkelmann, Philip von Schwaben und Otto IV von Braunschweig, t. I-II, Leipzig 1873–1878, (s. 502–504: Erläuterung X. Magister Gervasius von Tilbury und Magister Johannes Marcus von Hildesheim).

Gervais de Tilbury, w: Nouvelle Biographie Générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours [...], sous la direction de M. Le Dr Hoefer, t. XX, Paris 1876, kol. 327–329.

R. Pauli, Gervasius von Tilbury, Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg-Augusts Universität zu Göttingen, 1882, s. 312–332.

O. Doberentz, Die Erd- und Völkerkunde in der Weltchronik des Rudolf von Hohen-Ems, Zeitschrift für deutsche Philologie 12 (1881), s. 257–301, 387–454 i 13 (1882), s. 29–57, 165–223; szczególnie: s. 412–419 Benutzung der Imago mundi in den Otia imperialia des Gervasius Tilberiensis.

A. Graf, Miti, leggende e superstizioni del medio evo, t. II, Torino 1893, s. 303 i n.

S. Kętrzyński, Studia nad Gerwazym z Tilbury (Recherches critiques sur Gervais de Tilbury), Bulletin International de l'Académie des Sciences de Cracovie, Classe d'Histoire et de Philosophie, 1902, s. 167–170.

S. Kętrzyński, Ze studiów nad Gerwazym z Tilbury, Sprawozdania AU 7 (1902) nr 9, s. 4–5.

S. Kętrzyński, Ze studiów nad Gerwazym z Tilbury (Mistrz Wincenty i Gerwazy — Provinciale Gervasianum), Rozprawy AU wydz. hist.-filozof. 46 (1903), s. 152–189; nadb. Kraków 1903, s. 40.

T. Madox, The History and Antiquities of the Exchequer, London 1711, przedruk: Clarendon Press, Oxford 1902 (wykazanie, że Gerwazy nie mógł być autorem Dialogus de Scaccario).

W. Hunt, Gervase of Tilbury, w: Dictionary of National Biography, London 1908–1913, t. VII, s. 1120–1121.

H. W. C. David, Gervase of Tilbury, w: Encyclopaedia Britannica, t. XI, 1911, s. 907–908.

E. Faral, Une source latine de l'histoire d'Alexandre: la lettre sur les merveilles de l'Inde, Romania 43 (1914), s. 199–215, 353–370.

J. Kirtland Wright, The Geographical Lore of the Time of the Crusades. A Study in the History of Medieval Science and Tradition in Western Europe, American Geographical Society Research Series, No. 15, New York 1925, według indeksu.

W. Timmel, Gervasius von Tilbury. Ein Beitrag zur Geschichte des geistigen Lebens im ersten Viertel des 13. Jahrhunderts, Diss. Jena 1925.

- E. K. Chambers, *Arthur of Britain*, London 1927, s. 276 i n.
- O. Balzer, *Studium o Kadłubku*, w: *Pisma pośmiertne*, t. I, Lwów 1934 (rozdz. II: *Kwestia studium bonońskiego*, s. 70–161).
- A. H. Krappe, *Die Sage vom König im Berge*, *Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde* 35 (1935), s. 76–102, szczególnie: s. 88–92.
- H. Rall, *Zeitgeschichtliche Züge in Vergangenheit mittelalterlicher, namentlich mittellateinischer Schriftsteller*, *Historische Studien*, z. 322, Berlin 1937; o Gerwazym na s. 208.
- E. Jamison, *The Sicilian Norman Kingdom in the Mind of Anglo-Norman Contemporaries*, *Annual Italian Lecture of the British Academy*, 1938 (o Gerwazym na s. 40–41).
- R. Busquet, *Gervais de Tilbury inconnu*, *Revue Historique* 191 (1941), s. 1–22.
- J. W. Thompson, *A History of Historical Writing*, t. I, New York 1942, 1950, s. 280–281.
- A. Kamiński, *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Łódź 1953, przyp. 11. s. 16–17.
- H. J. Schulze, *Gervasius von Tilbury. Sein Leben, seine Staatsauffassung und sein Verhältnis zur Antike*, Diss. Berlin 1955.
- J. R. Caldwell, *The Autograph Manuscript of Gervase of Tilbury (Vatican, Vat. Lat. 933)*, *Scriptorium* 11 (1957), s. 87–98.
- Arthurian Literature in the Middle Ages. A Collaborative History* ed. by R. S. Loomis, Oxford 1959, według indeksu.
- A. Borst, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, t. II: *Ausbau*, cz. 2, Stuttgart 1959, s. 740–741.
- H. G. Richardson, *Gervase of Tilbury*, *History* 46 (1961), s. 102–114.
- H. J. Schulze, *Ist Gervasius von Tilbury Propst von Ebstorf gewesen?* *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 33 (1961), s. 239–244 (fragment dysertacji).
- J. R. Caldwell, *Manuscripts of Gervase of Tilbury's Otia Imperialia*, *Scriptorium* 16 (1962), s. 28–45.
- J. R. Caldwell, *The Interrelationship of the Manuscripts of Gervase of Tilbury's Otia Imperialia*, *Scriptorium* 16 (1962), s. 246–274.
- J. R. Caldwell, *Gervase of Tilbury's Addenda to his Otia Imperialia*, *Mediaeval Studies* 24 (1962), s. 95–126.
- K. Schnith, *Otto IV. und Gervasius von Tilbury*, *Gedanken zu den Otia Imperialia*, *Historisches Jahrbuch* 82 (1962, wyd. 1963), s. 50–69.
- A. Wędzki, *Gerwazy z Tilbury*, w: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. II. cz. 1, 1964, s. 102–103.
- B. O MAPIE EBSTORFSKIEJ**
- G. H. W. Blumenbach, *Beschreibung der ältesten, bisher bekannten Landkarte aus dem Mittelalter, im Besitze des Klosters Ebstorf*, *Vaterländisches Archiv für hannoversch-braunschweigische Geschichte*, 1834, s. 1–21.
- K. Müllenhoff, *Über die Weltkarte und Chorographie des Kaisers Augustus*, Kiel 1856, s. 2 i przyp. (krótka wzmianka, jedna z pierwszych w nauce).
- H. W. Mithoff, *Kunstdenkmale und Alterthümer im Hannoverschen*, t. IV: *Fürstenthum Lüneburg*. Hannover 1877, s. 68–69.
- E. Sommerbrodt, *Afrika auf der Ebstorfer Weltkarte*, *Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum des Historischen Vereins für Niedersachsen*, Hannover 1885.
- E. Sommerbrodt, *Die Ebstorfer Weltkarte im Auftrage des Historischen Vereins für Niedersachsen mit Unterstützung des Königl. Preussischen Ministeriums der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten und der Wedekind'schen Preisstiftung zu Göttingen herausgegeben von [...]*, Hannover 1891, s. XII+88 tekstu oraz 25 tablic zawierających 30 części mapy według oryginalnych zdjęć.
- W. Schulte, *Die älteste Darstellung Schlesiens auf der Ebstorfer mappa mundi*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens* 26 (1892), s. 387–394.
- K. Miller, *Die Ebstorfer Weltkarte und ihre Darstellung Deutschlands*, *Süddeutsche Blätter für höhere Unterrichtsanstalten*, Stuttgart 1893, nr 4.
- K. Miller, *Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten*, Stuttgart 1895–1898, z. 5: *Die Ebstorkarte, 1896* (do pracy dołączona jest kolorowa reprodukcja mapy).
- K. Miller, *Die Ebstorkarte, eine Weltkarte aus dem 13. Jahrhundert*, Stuttgart und Wien 1900 (jest to bardziej popularna wersja zeszytu 5 *Mappae mundi*).
- P. Gribaudo, *L'Italia nel mappamondo di Ebstorf*, *Bollettino della Reale Società Geografica Italiana*, 1903, s. 1000–1015.
- R. Uhden, *Das Weltbild von Ebstorf, Niedersachsen* 33 (1928), s. 179–183.
- H. Karstens, *Die Ebstorfer Weltkarte, Die Spinnstube*, Göttingen 1930, s. 10–12.
- H. Schröder, *Die Ebstorfer Weltkarte*, *Festschrift zum 75-jährigen Bestehen der Provinzial-Ackerbauschule Ebstorf*, 1930, s. 47–52 (także w: *Isenhagener Kreiskalender*, Wittingen 1931, s. 62–65). Istnieje jeszcze jedna, nieznaną mi z tytułu praca tego autora na podobny temat zamieszczona w: *Heimatkalender für Stadt und Kreis Uelzen*, 1949.
- R. Uhden, *Gervasius von Tilbury und die Ebstorfer Weltkarte*, *Jahrbuch der Geographischen Gesellschaft zu Hannover für das Jahr 1930*, s. 185–200.
- R. Uhden, *Zur Herkunft und Systematik der mittelalterlichen Weltkarten*, *Geographische Zeitschrift* 37 (1931), s. 321–340.
- R. Uhden, *Die ältesten Darstellungen Niedersachsens im Kartenbilde*, *Niedersachsen* 37 (1932), s. 61–67.
- L. Bagrow, *Die Geschichte der Kartographie*, Berlin 1951, s. 34–36 (oraz tabl. nr 22 i objaśnienie na s. 323).
- W. Rosien, *Die Ebstorfer Weltkarte, Veröffentlichungen des Niedersächsischen Amtes für Landesplanung und Statistik, Reihe A II, Bd. 19*, Hannover 1952.
- H. Dumrese, *Einführung in die Betrachtung der Ebstorfer Weltkarte*, Lüneburg 1954.
- A. Wolf, *Die Ebstorfer Weltkarte als Denkmal eines mittelalterlichen Welt- und Geschichtsbildes*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 1957, z. 4. s. 204–215.

J. G. Leithäuser, *Mappae mundi. Die geistige Eroberung der Welt*, Berlin 1958, s. 89–100.

H. Appuhn, *Der Auferstandene und das Heilige Blut zu Wienhausen*, *Niederdeutsche Beiträge zur Kunstgeschichte*, t. I, Köln 1961, s. 73 i n.

W. Ohnsorge, *Zur Datierung der Ebstorfer Weltkarte*, *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 33 (1961), s. 158–185.

R. Drögereit, *Zur Entstehung der Ebstorfer Weltkarte*, *Lüneburger Blätter* 13 (1962), s. 5–23.

J. Staszewki, *Polska i Bałtyk na mapie świata z Ebstorfu*, *Zeszyty Geograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku* 4 (1962), s. 229–236.

H. Appuhn, *Der Buchkasten aus dem Rathaus zu Lüneburg*, *Lüneburger Blätter* 14 (1963), s. 5–32. (Exkurs III: *Über Ursprung und Datierung der Ebstorfer Weltkarte*, s. 30–32).

Gervais de Tilbury

Sa vie et son oeuvre à la lumière des recherches

La première partie de l'article constitue une revue et une appréciation de la littérature sur Gervais de Tilbury (1150–1235 environ), un des plus intéressants écrivains du moyen âge et des plus négligés par la science. Or, il résulte de cette littérature que dans l'histoire de la pensée historique moderne, l'intérêt porté à l'auteur d'*Otia imperialia* s'est manifesté plus fort trois fois. Il était lié la première fois aux premières éditions partielles et non critiques du texte d'*Otia* (Duchesne — 1640, Mader — 1673). La publication complète et jusque-là unique de ce texte appartenait aussi à cette époque (Leibniz — 1707–1709). Le XIXe siècle connut un renouvellement d'intérêt (Liebrecht — 1856, Comparetti — 1872, Stevenson — 1875, Pauli — 1882 et 1885). Au XXe siècle, en dehors des études de Stanisław Kętrzyński (1903), d'Oswald Balzer (1934) et de l'ouvrage de Busquet (1941), on voit apparaître, au cours des dernières années seulement, des indices (Schulze — 1955, 1961; Richardson — 1961) permettant de parler d'une troisième période d'intérêt croissant. A part l'établissement de nouvelles données biographiques concernant Gervais (thèse rattachant son nom à la mappemonde d'Ebstorf: Uhdén — 1930, Rosien — 1952, Drögereit — 1962; opinion contraire: Ohnsorge — 1961), sont entreprises des recherches systématiques sur la base manuscrite de son oeuvre (Caldwell — 1957, 1962).

Dans la seconde partie de son article l'auteur essaye d'exposer l'état de nos connaissances sur la biographie extrêmement controversable de Gervais, vu que toutes les informations viennent de mentions accidentelles contenues dans son oeuvre. Parmi les plus contestables se trouvent: sa date de naissance, la première période de sa carrière à la cour, la question de ses études et de son professorat de Bologne ainsi que la dernière période de sa vie. Les trois premiers des problèmes cités sont encore loin d'être élucidés (la chronologie proposée par l'auteur est en partie différente de celle qui est généralement admise), tandis que le dernier semble être, à la lumière des recherches menées jusqu'ici, résolu avec beaucoup de probabilité. L'auteur, notamment, adopte la thèse de la venue de Gervais en Allemagne du Nord après les événements de 1214 et de son installation comme curé à Ebstorf (au sud de Lunebourg, Basse Saxe).

Le présent article doit être traité comme introduction à de suivantes recherches sur le milieu et l'oeuvre de Gervais de Tilbury, que l'auteur considère comme continuation des études abandonnées prématurément par St. Kętrzyński et O. Balzer. A l'article est jointe une bibliographie des éditions parues d'*Otia imperialia*, ainsi qu'un relevé comprenant la littérature sur Gervais, et sur la mappemonde d'Ebstorf.

Tłumaczył Władysław Dermalowicz